

Media and Communication Research

Vol. 1, No. 1, Spring&Summer 2023, 303-328

(DOI) 10.22034/MCR.2023.181959

The Conceptualization of Convergent Cyber Literacy, Based on Comprehensive Communicative Cyber Convergence (4C)

Mohammad Sadiq Nasrollahi ¹

(Received on: 2023-05-27; Accepted on: 2023-08-19)

Abstract

The Conceptualization of Convergent Cyber Literacy, based on the transformative role of cyberspace as a convergent issue in an important category such as media literacy is the issue of this article. It seems that we are facing a fundamental and profound change in media literacy in the cyber age. The question of this article is what is the conceptual framework of cyber literacy, especially in distinguishing it from media literacy, and what are its dimensions?

This article tries to conceptualize the term "convergent cyber literacy" by using the descriptive-analytical method and under the influence of the theoretical basis of "convergence" and originating from the reading of "cyber comprehensive communication convergence". The findings show that we are facing deep conceptual changes. This article, while counting the conceptual dichotomies based on the comparison of different definitions of cyber literacy, including: the nature of literacy (knowledge-skills), the approach to literacy (negative-positive), the subject of literacy (technological-content, general-specific, monosyllabic-multisyllabic) and the literate activist (communicator-communicatee), convergent cyber literacy is "convergent knowledge and skill of communication-communicatee at different levels and with various communication functions in the direction of producing-distributing and receiving-understanding appropriate messages and the correct use of information-communication technologies in the age of cyber space.

Keywords: Virtual Literacy, Media Literacy, Internet Literacy, Digital Literacy, Converging Virtual Literacy, Convergence, Virtual Comprehensive Communication Convergence.

---

1. Associate Professor and Director of the Department of Culture and Governance, Faculty of Islamic Studies, Culture and Communication, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. m.nasrollahi@isu.ac.ir

مفهوم‌پردازی «سواد مجازی همگرا»؛ مبتنی بر رهیافت نظری «همگرایی ارتباطی جامع مجازی (هاجم)»

محمدصادق نصراللهی^۱

[تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۰۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۸]

چکیده

نگاه به اینترنت بسان مقوله‌ای تمدن‌ساز و نه صرفاً ابزاری کاربردی، به عنوان پیش‌فرض نظری این مقاله، ما را به ماهیت تحول‌گرای آن در همه ساحات زندگی بشر امروز آگاه می‌کند. بر همین اساس، نقش تحولی فضای مجازی به عنوان امری همگرا در مقوله‌ای مهم همچون سواد رسانه‌ای، مسئله این مقاله است. به نظر می‌رسد با تغییری بنیادین و عمیق در سواد رسانه‌ای در عصر مجازی مواجه باشیم. پرسش این مقاله آن است که: چارچوب مفهومی «سواد مجازی»، به ویژه در تمایزش از «سواد رسانه‌ای» چیست و از چه ابعادی برخوردار است؟ این مقاله با استفاده از روش توصیفی تحلیلی و تحت تأثیر مبنای نظری «همگرایی» و منبعث از خوانش «همگرایی ارتباطی جامع مجازی» در صدد است اصطلاح «سواد مجازی همگرا» را مفهوم‌پردازی کند. یافته‌ها نشان می‌دهد که با تحولات عمیق مفهومی مواجهیم. این مقاله ضمن احصای دوگان‌های مفهومی متخذ از مقایسه تعاریف مختلف سواد مجازی شامل ماهیت سواد (دانشی-مهارتی)، رویکرد سواد (سلب-ایجاب)، موضوع سواد (فناورانه-محتوایی، عام‌گرا-خاص‌گرا و تک‌عبارتی-چندعبارتی) و کنشگر با سواد (ارتباط‌گر-ارتباط‌گیر)، سواد مجازی همگرا را «دانش و مهارت همگرایی ارتباط‌گری-ارتباط‌گیری در سطوح مختلف و با کارکردهای گوناگون ارتباطی در جهت تولید-توزیع و دریافت-فهم پیام‌های مناسب و استفاده صحیح از فناوری‌های ارتباطی-اطلاعاتی در عصر فضای مجازی» می‌داند.

کلیدواژه‌ها: سواد مجازی، سواد رسانه‌ای، سواد اینترنتی، سواد دیجیتال، سواد مجازی همگرا، همگرایی، همگرایی ارتباطی جامع مجازی.

۱. دانشیار گروه فرهنگ و حکمرانی، دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

مقدمه و تبیین مسئله

در عصر حاضر، پیشتازی بلکه یکه تازی رسانه‌ها، اعم از جمعی و اجتماعی، در ایجاد تغییرات اجتماعی کلان و عمیق بر کسی پوشیده نیست. رسانه‌ها در عصر اطلاعات، از مؤلفه‌های مهم زندگی بشر امروز شده‌اند. زیست صحیح و مناسب رسانه‌ای به دغدغه بسیاری از افراد بدل شده و پوست اندازی رسانه‌ها، نه تنها از این دغدغه نکاسته، بلکه به سبب ضریب نفوذ فزاینده آنها با توجه به ارتقای ماهیتشان از مرتبه‌ای ابزاری به سطح زیستی اکوسیستمی، روزه روز ابعاد جدیدی از بروز مشکلات در کنار فرصت‌ها را نمایان کرده است. شاید مصادیق اخیر هوش مصنوعی و متاورس و مباحثات شکل گرفته اجتماعی درباره آن، آخرین نمونه‌ها از تلاش بشر برای رسیدن به تعادل در نسبت با رسانه‌ها باشد.

در این میان، یکی از جریان‌های تعادل بخش زیست رسانه‌ای انسان، خط فکری و عملی «سواد رسانه‌ای» بوده است. «سواد رسانه‌ای»، هم در مقام نظر و هم در مقام عمل، نمادی از تلاش انسان در افسارزدن به رسانه و دادن نقشی بایسته به آن در کلیت زندگی خویش بوده است. این مفهوم نیز مانند هر مفهوم دیگری، فراز و نشیب معرفتی خویش را داشته و متناسب با مسائل بروزیافته، تغییر کرده است.

به نظر می‌رسد با پیدایش اینترنت و رشد فزاینده آن، به‌ویژه در قرن جدید با جهشی عمیق و گسترده در زیست رسانه‌ای انسان و بالتبع زیست کلی انسان مواجهیم. در این جهت، با سپهر جدیدی از زندگی مواجهیم که ابتدا ساحتی جدید با عنوان «فضای مجازی» را در کنار فضای فیزیکی پیش روی انسان قرار داد و رفته رفته با هیمنه رو به رشدش، امروزه نه تنها از خط زیستی قدرتمند بلکه از عصری تحت عنوان «عصر فضای مجازی» می‌توان سخن گفت. عصری که تمام ساحات بشر را تحت تأثیر خویش قرار داده است. در حال حاضر، در مرزی از تحول زندگانی قرار داریم که دو ساحت فیزیکی و مجازی در حال امتزاج و درهم تنیدگی جدی هستند.

بر همین اساس، متناسب با تحول رسانه‌ای جهان و حکم‌فرمایی عصر فضای مجازی، سواد رسانه‌ای نیز مانند هر مفهوم و پدیده دیگری برای بقا و نقش‌آفرینی، نیاز به پوست‌اندازی و به‌روزرسانی دارد. مسئله این پژوهش آن است که: آیا می‌توان در کنار مفهوم سنتی «سواد رسانه‌ای» از مفهوم جدید «سواد مجازی» سخن به میان آورد و آیا این مفهوم تفاوت معناداری با تبار خویش دارد یا خیر؟ بنابراین، هدف مقاله، تبیین نظری مفهوم ابداعی «سواد مجازی همگرا» بر اساس رویکرد نظری همگرایی (که از رویکردهای قدرتمند در توجیه تحولات اینترنت و فضای مجازی است) و خاصاً بر اساس خوانش خاص نگارنده از همگرایی در عصر فضای مجازی، یعنی «همگرایی ارتباطی جامع مجازی» است.

مروری بر مطالعات پیشین نشان می‌دهد که در زبان فارسی تنها منبع مفهوم‌شناسی سواد مجازی، کتابی از سید سعیدرضا عاملی و ابراهیم محسنی‌آهویی با عنوان اینترنت و سواد مجازی است که در سال ۱۳۹۸ پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات منتشر کرده است. در این اثر، اگرچه مروری بر تعاریف «سواد مجازی» شده و کوشیده‌اند تعریفی منتخب پیشنهاد کنند، اما تفاوت اصلی آن با این مقاله آن است که تعریف مذکور در سپهر رهیافت نظری دوفضایی شدن مطرح شده، در حالی که این مقاله، مفهوم‌پردازی خویش را از «سواد مجازی» از سپهر همگرایی انجام می‌دهد و طبیعی است خروجی کار متفاوت باشد.

برای تحقق هدف مذکور، ابتدا ذیل چارچوب مفهومی، تعاریف موجود «سواد رسانه‌ای» و «سواد مجازی» را بررسی می‌کنیم و معیارهای مناقشه احصا می‌شود. پس از آن «همگرایی ارتباطی جامع مجازی» به عنوان مبنای نظری این مقاله معرفی می‌شود. سپس در مهم‌ترین بخش این پژوهش می‌کوشیم اصطلاح ابداعی «سواد مجازی همگرا» مفهوم‌پردازی شود و در نهایت و در مقام جمع‌بندی، ضمن مروری بر ابعاد مفهومی «سواد مجازی همگرا» اقتضائات عملی آن را احصا می‌کنیم.

۱. چارچوب مفهومی

۱.۱. سواد رسانه‌ای

منشأ اولیه سواد رسانه‌ای (Media Literacy) را مطرح‌کردن ایده «آموزش رسانه‌ها» از جانب هربرت مارشال مک‌لوهان در دهه ۶۰ میلادی دانسته‌اند (محسنیان راد، ۱۳۹۹: ۹۵۶). این یعنی با مفهومی تاریخمند مواجهیم که دارای قدمتی حدوداً ۵۰ ساله است؛ مفهومی که در ادوار مختلف با پوست اندازی‌های ماهوی همراه بوده است. در تعریف نسبتاً مشهوری از «سواد رسانه‌ای» آن را مجموعه دیدگاه‌هایی دانسته‌اند که از آنها در مواجهه با رسانه‌ها و پردازش و تفسیر معانی پیام‌های رسانه‌ای بهره می‌بریم (Potter, ۲۰۱۶: ۷۱) یا در تعریف مشابه دیگری، «سواد رسانه‌ای به دانش، مهارت‌ها و توانایی‌هایی اشاره دارد که برای استفاده و تفسیر رسانه‌ها مورد نیاز است» (باکینگهام، ۱۳۸۹: ۸۳). آنچه دو تعریف بر آن تأکید دارند، اتصاف باسواد بودن به ارتباط‌گیری است که چه در مقام مواجهه با رسانه و چه در مقام رمزگشایی و تفسیر پیام‌های رسانه‌ای پخته و سنجیده عمل می‌کند. به بیان دیگر، ارتباط‌گیر باسواد رسانه‌ای در فراگرد ارتباطی، عنصری فعال است و تحت تأثیر هر نوع پیامی قرار نمی‌گیرد.

این فعال‌انگاری مخاطب یا ارتباط‌گیر، در تعاریف دیگری با تعبیر «انتقادی بودن» تعیین بیشتری پیدا کرده است. در تعریف دیگری، سواد رسانه‌ای، «توانایی خوانش، تفسیر، ارزیابی انتقادی و استفاده ثمربخش از متون رسانه‌ای (Beauchamp & Stanley, ۲۰۲۰: ۶۲۴ نقل در: محسنیان راد، ۱۳۹۹: ۹۵۶) معرفی شده است. نداشتن حسن ظن به ارتباط‌گر و واکاوی اغراض در پس پرده وی در پیام‌رسانی و شگردهای نهفته در لایه‌های پنهان ارتباط‌گری، اتفاقی است که در مصرف فرد باسواد رسانه‌ای می‌افتد.

ویژگی مشترک تعاریف ذکرشده تا بدین جا، محدود کردن تعریف به ارتباط‌گیران ارتباط رسانه‌ای است. به بیان دیگر، باسواد در فضای رسانه، صرفاً به مصرف‌کنندگان و

دریافت‌کنندگان پیام اطلاق می‌شود؛ این در حالی است که تعاریف دیگری که نوعاً متأخرتر هم هستند، به سویه و بُعد دیگری از سواد رسانه‌ای اشاره دارند و آن باسواد عمل‌کردن در مقام ارتباط‌گری است. یعنی فرد در تولید و توزیع پیام رسانه‌ای پخته و توانمند عمل کند و ارتباط ثمربخشی را رقم بزند. کریست، سواد رسانه‌ای را «توانایی دست‌یابی، تجزیه و تحلیل، ارزیابی و آفرینش پیام در همه انواع متن» (Christ & Potter, ۱۹۹۸: ۷ نقل در: محسنیان راد، ۱۳۹۹، ۹۵۷) معرفی می‌کند. محسنیان راد سه نکته از این تعریف برداشت می‌کند: ۱. دست‌یابی پیش از خوانش محل توجه است؛ ۲. ارزیابی بدون صفت انتقادی که آن را وظیفه‌ای دشوار و تخصصی مانند کار منتقد هنری و ادبی نمی‌داند؛ ۳. علاوه بر ارتباط‌گیری در مقام ارتباط‌گری نیز هست (محسنیان راد، ۱۳۹۹: ۹۵۷). جمع بین باسواد ارتباط‌گر و باسواد ارتباط‌گیر نکته بسیار مهمی است که در عرصه عملیاتی، آثار جدی در نوع مطالب آموزشی در دوره‌های سواد رسانه‌ای دارد و ساحت دیگری از این مفهوم باقواعد و ضوابط ماهوی متفاوت را پیش روی برنامه‌ریزان و کنشگران ترویج سواد رسانه‌ای قرار می‌دهد. طبیعی است که در این نوع تعاریف، فعال بودن شخص باسواد در سطحی بالاتر و جدی‌تر مطرح می‌شود.

در این میان تعاریفی نیز وجود دارد که اتفاقاً تأکید بیشتری بر ارتباط‌گر باسواد دارند تا ارتباط‌گیر. استنلی باران، مفهوم «سواد رسانه‌ای» را به مفهوم «فرهنگ» پیوند می‌دهد و مسلم دانستن آن بسان یک مهارت را از آن جهت می‌داند که رسانه‌ها فرهنگ ما را شکل می‌دهند و آن را حفظ می‌کنند؛ فرهنگی که به ما و زندگی ما معنا می‌دهد. او در نهایت سواد رسانه‌ای را «ابزار مشارکت کامل در فرهنگ می‌داند» (Baran, 2011: 21).

لینوینگستون و ون در گراف به خوبی، این دو جایگاه و مقام ارتباط‌گری و ارتباط‌گیری را از یکدیگر تفکیک می‌کند و مدعی است «اکثر تعاریف سواد رسانه‌ای به پذیرش (reception) می‌پردازند تا آفرینش (Livingstone & Van Der Graaf)» (creation, ۲۰۱۰: ۱ نقل در: محسنیان

راد، ۱۳۹۹: ۹۵۷). طبق این ادعا، اکثر تعاریفی که تحت عنوان Media Literacy مطرح می‌شود، بیش از آنکه به مقوله سواد داشتن و توانمند بودن در تولید و توزیع پیام در مقام ارتباط‌گری توجه داشته باشد بر دریافت و تفسیر پیام در مقام ارتباط‌گیری تمرکز دارد. این نکته بسیار مهمی است که اتفاقاً در مفهوم «سواد مجازی» متفاوت عمل می‌کند.

۲.۱. سواد مجازی

اولین نکته‌ای که در مرور ادبیات سواد مجازی، رخ‌نمایی می‌کند «تفرق و تکثر اصطلاحات» و فقدان وحدت رویه در به‌کارگیری اصطلاح واحدی است؛ اتفاقی که برعکس در حوزه سواد رسانه‌ای افتاده و آن را به واژه‌ای مرسوم و جاافتاده بدل کرده است. مارش به خوبی به این پدیده اشاره دارد: «ماهیت سواد در عصر رسانه‌های جدید مورد مناقشه جدی قرار گرفته است. استفاده جمع از سوادها در مطالعات نوین سواد تأکیدی بر تنوع گونه‌های سواد در زندگی امروزی انسان است» (Marsh, 2005: 3).

در همین ابتدا باید بگوییم که اتفاقاً تعبیر «سواد مجازی»، که معادل همان «سواد سایبر» (cyber literacy) است، کمتر در ادبیات علمی موجود استفاده شده و شاید در استعمال این واژه در این مقاله، هم از جهت درون‌مایه مفهومی و هم از جهت نقش‌آفرینی در مرسوم کردن آن، تعمدی وجود دارد. اما آنچه در مرور ادبی بر منابع موجود می‌توان از اصطلاحات مشابه ذکر کرد چنین است: ۱. سواد اینترنتی، ۲. سواد دیجیتال، ۳. سواد وب، ۴. سواد شبکه‌ای، ۵. سواد الکترونیک، ۶. سواد داده‌ای و ۷. سواد رسانه‌های دیجیتال. همان‌طور که عیان است نوعی تکثر و تنوع، بلکه تفرق مفهومی بر این عرصه حکم فرما است و هنوز جریان غالب علمی و اجرایی در این زمینه شکل نگرفته است.

در این مجال می‌کوشیم فهرستی از تعاریف مختلف در جدول شماره ۱، با همان تنوع اصطلاحی مطرح کرده، تحلیلی ارتباطی ارائه کنیم:

جدول ۱: تعاریف سواد مجازی (سایبری)

نوع سواد	تعریف	منبع	برداشت تحلیلی
سواد اینترنتی	دانش، مهارت‌ها و رفتارهای کاربردی در پهنه گسترده ابزارهای دیجیتال، مانند گوشی‌های هوشمند، رایانه‌های همراه، لوح‌های دیجیتال، رایانه‌های خانگی و غیر آن	Julien, ۲۰۱۴، نقل در: عاملی و محسنی آهوویی، ۲۳:۱۳۹۸	- توجه هم‌زمان به جنبه دانشی مهارتی - تأکید بر تنوع ابزاری (همگرایی در ابزار) - موضوع سواد: ابزار دیجیتال
	توانایی دسترسی، درک، نقد و خلق اطلاعات و محتوای ارتباطاتی برخط	Livingstone, ۲۰۰۹، نقل در: عاملی و محسنی آهوویی، ۲۳:۱۳۹۸	- توجه همسان به ارتباط‌گری و ارتباط‌گیری (درک و خلق) - توجه هم‌زمان به ایجاب و سلب (درک و نقد) - تأکید بر جنبه مهارتی - موضوع سواد: سواد محتوای ارتباطی برخط
	توانایی زندگی کردن، کارکردن و بهره‌گیری از امکانات و منابع فضای مجازی در دو سطح توانایی درک محتوا و توانایی حرفه‌ای استفاده از محتوا و خدمات مختلف فضای مجازی (عاملی، ۱۳۹۳، نقل در: عاملی و محسنی آهوویی، ۲۳:۱۳۹۸)	عاملی، ۱۳۹۳، نقل در: عاملی و محسنی آهوویی، ۲۳:۱۳۹۸	- توجه همسان به ارتباط‌گری و ارتباط‌گیری (درک محتوا و استفاده از محتوا) - تأکید بر جنبه ایجابی - فرامفهوم زندگی مجازی - تأکید بر جنبه مهارتی - عام‌گرایی در تعریف - موضوع سواد: محتوا و خدمات مختلف فضای مجازی
	توانایی لازم برای دسترسی به اینترنت در حالی که سه نکته زیر را شامل می‌شود: ۱. توانایی در نشان دادن محتوای غیرقانونی یا آسیب‌زا در اینترنت به نحو مقتضی، ۲. توانایی ارتباط برقرارکردن در اینترنت به نحو مقتضی، ۳. توانایی پشتیبانی از حوزه خصوصی و استفاده از ابزارهای امنیتی در اینترنت	Fuji & Yoshida, ۲۰۱۵، نقل در: عاملی و محسنی آهوویی، ۲۴:۱۳۹۸	- خاص‌گرایی در تعریف - توجه همسان به ارتباط‌گری و ارتباط‌گیری (نشان دادن؛ ارتباط برقرارکردن) - برجسته‌سازی حریم خصوصی - تأکید بر جنبه مهارتی - توجه هم‌زمان به جنبه ایجابی و سلبی - موضوع سواد: محتوای غیرقانونی و آسیب‌زا، ارتباط برقرارکردن، حریم خصوصی و ابزارهای امنیتی

نوع سواد	تعریف	منبع	برداشت تحلیلی
سواد دیجیتال	هوشیاری، توجه و توانایی برای درک و استفاده از اطلاعات در قالب‌های چندگانه از منابع بسیار گسترده، هنگامی که از طریق رایانه فراهم می‌شود.	Gilster, ۱۹۹۷ نقل در: عاملی و محسنی آهویی، ۲۶: ۱۳۹۸	- تأکید بر ارتباط‌گیری (درک و استفاده) - توجه به همگرایی در پیام - توجه هم‌زمان به جنبه ذهنی و عینی (هوشیاری-توانایی) - موضوع سواد: اطلاعات فراهم شده از طریق رایانه در قالب‌های مختلف
	توانایی شخص در اجرای مؤثر وظایف در محیط دیجیتال که شامل توانایی خواندن و تفسیر رسانه، بازتولید داده و تصاویر از خلال اطلاعات دست‌کاری شده دیجیتال و ارزیابی و کاربرد دانش جدید حاصل شده از محیط‌های دیجیتال است.	Jones & Flan- nigan, ۲۰۰۶ نقل در: عاملی و محسنی آهویی، ۲۶ و ۲۷: ۱۳۹۸	- توجه همسان به ارتباط‌گیری و ارتباط‌گیری (خواندن، تفسیر و بازتولید) - تأکید بر جنبه مهارتی و اجرایی - موضوع سواد: رسانه، داده، اطلاعات دست‌کاری شده دیجیتال، دانش جدید حاصل شده از محیط دیجیتال - تأکید بر جنبه ایجابی
سواد وب	سواد دیجیتال از منظر عمل‌گرایی، مجموعه‌ای از مهارت‌ها، دانش و نگرش‌های لازم در دسترسی به اطلاعات دیجیتال به نحوی مؤثر، کارآمد و اخلاقی است.	Julien, ۲۰۱۵: ۲۱۴۱	- توجه هم‌زمان به جنبه مهارتی و دانشی - تأکید بر حوزه دسترسی - موضوع سواد: اطلاعات دیجیتال
	مهارت‌ها و قابلیت‌های لازم برای خواندن، نوشتن و مشارکت در محیط وب	Chung, Gill & O'Byrne, ۲۰۱۷ نقل در: عاملی و محسنی آهویی، ۲۷: ۱۳۹۸	- تأکید بر جنبه مهارتی - توجه همسان به ارتباط‌گیری و ارتباط‌گیری (خواندن و نوشتن) - موضوع سواد: محیط وب - تأکید بر جنبه مشارکتی

نوع سواد	تعریف	منبع	برداشت تحلیلی
سواد شبکه‌ای	دانش و مهارت‌های پایه برای شهروندان جهت مشارکت در جامعه شبکه‌ای	Fabbro, ۲۰۰۹، نقل در: عاملی و محسنی آهوویی، ۲۷:۱۳۹۸	- توجه هم‌زمان به جنبه دانشی و مهارتی - توجه همسان به ارتباط‌گیری و ارتباط‌گیری (مشارکت) تأکید بر جنبه ایجابی - موضوع سواد: جامعه شبکه‌ای
سواد الکترونیک	مجموعه مهارت‌هایی برای استفاده مؤثر از تمامی مواد، ابزارها و منابع لازم که به صورت برخط وجود دارند.	Halvorsen, ۲۰۰۹: ۲۵۴، نقل در: عاملی و محسنی آهوویی، ۲۸:۱۳۹۸	- عام‌گرایی در تعریف (تمامی مواد) - تأکید بر جنبه مهارتی - موضوع سواد: مواد، ابزار و منابع برخط - تأکید بر جنبه ایجابی
سواد داده‌ای	دانش تشخیص نوع داده لازم برای هدف خاص، تفسیر داده‌های بصری، تفکر انتقادی درباره اطلاعات حاصل شده با تحلیل داده، تشخیص زمان ارائه یا استفاده شدن داده اشتباه، توانایی درک ابزارها و روش‌های تحلیلی داده و مکان و زمان استفاده از آنها و نیز ارتباط دادن اطلاعات در خصوص داده‌ها به مردم بدون سواد داده‌ای یا به تعبیری داستان‌سرایی داده‌مبنا	Wigmor, ۲۰۱۵، نقل در: عاملی و آهوویی، ۲۹:۱۳۹۸	- توجه هم‌زمان به سلب و ایجاب - توجه همسان به جنبه دانشی و مهارتی - موضوع سواد: داده
سواد رسانه‌های دیجیتال	توانایی دسترسی به کاربردهای رسانه‌های اجتماعی، دانش، مهارت‌ها، نگرش‌ها و خودبسنده‌گی افراد برای استفاده مؤثر از کاربردهای رسانه‌های اجتماعی و تحلیل، ارزیابی، تسهیم و خلق محتوای رسانه‌های اجتماعی	Vanwynsberghe, Boudry & Verdegem, ۲۰۱۱:۳۱	- توجه هم‌زمان به جنبه دانشی و مهارتی - توجه همسان به ارتباط‌گیری و ارتباط‌گیری (تحلیل و تسهیم) موضوع سواد: رسانه‌های اجتماعی

نوع سواد	تعریف	منبع	برداشت تحلیلی
سواد مجازی (سایبر)	توانایی در استفاده از فناوری های رایانه ای به شکلی مؤثر برای درک مستمر دلالت ها و کاربردهای آن در کنش ها	Gurak, ۲۰۰۳، نقل در: عاملی و محسنی آهوئی، ۲۶: ۱۳۹۸	- تأکید بر جنبه مهارتی موضوع سواد: فناوری های رایانه ای
	مجموعه قابلیت های تحلیلی، انتقادی، عملیاتی و اطلاعاتی، مسئولانه در زمینه آگاهی، تشخیص و کاربرد فضای مجازی و نیز قابلیت های بهره ورانه در زمینه ارزیابی، ابداع و مدیریت فضا و تعامل گرا در زمینه ارتباطات، مشارکت و همکاری فعالانه	عاملی و محسنی آهوئی، ۴۴: ۱۳۹۸	- توجه هم زمان به جنبه دانشی و مهارتی - توجه همسان به جنبه ارتباط گری و ارتباط گیری - موضوع سواد: فضای مجازی

مقایسه تعاریف فوق نشان می دهد که آنها بر اساس ملاک ها و معیارهای ذیل قابل تفکیک و تجمیع اند:

- ماهیت سواد: این معیار ناظر به دوگان دانشی مهارتی بودن در مفهوم «سواد» است. اینکه سنخ سواد را از جنس دانش بدانیم یا از جنس مهارت؟ به تعبیر دیگر، سواد بیشتر امری ذهنی است یا عینی؟ برخی تعاریف بر جنبه ذهنی و نظری آن تأکید دارند و برخی دیگر بر جنبه عینی، رفتاری و مهارتی آن. در این میان برخی تعاریف نیز هر دو جنبه را دیده اند. کاملاً مشخص است که ثمره چنین تعریفی در شکل و ماهیت دوره ها و کلاس های آموزشی سواد مجازی خود را نشان می دهد. اینکه ماهیت کلاس ها نظری دیده شود یا عملی؟
- رویکرد سواد: این مؤلفه نیز ناظر به موضع سواد راجع به پیام دریافت شده است. بدین معنا که سواد را به طور کلی قدرت فهم، درک و تفسیر درست بدانیم، به

طوری که کمتر دچار سوء برداشت شویم یا اینکه به طور خاص فهم منتقدانه و موشکافانه تعبیر کنیم. چنین معیاری، دوگان سلب-ایجاب را در نوع رویکرد سواد پیش روی ما قرار می‌دهد.

● **موضوع سواد:** اینکه علم و سواد ناظر به چه چیزی است و ناظر به چه چیزی باید باسواد بود، گزینه‌های متعددی را پیش روی ما قرار می‌دهد و تعاریف در این جهت رویکردی متکثر و متنوع دارند و به هیچ وجه وحدت رویه‌ای وجود ندارد. تعابیر به‌کاررفته به شرح ذیل است:

- ابزار دیجیتال
- سواد محتوای ارتباطی برخط
- محتوا و خدمات مختلف فضای مجازی
- محتوای غیرقانونی و آسیب‌زا، ارتباط برقرارکردن، حریم خصوصی و ابزارهای امنیتی
- اطلاعات فراهم شده از طریق رایانه در قالب‌های مختلف
- رسانه، داده، اطلاعات دست‌کاری شده دیجیتال، دانش جدید حاصل شده از محیط دیجیتال
- محیط وب
- جامعه شبکه‌ای
- مواد، ابزار و منابع برخط
- داده
- رسانه‌های اجتماعی
- فناوری‌های رایانه‌ای
- فضای مجازی

در این میان برخی تعاریف، جنبه فناورانه را پُررنگ کرده‌اند و در مقابل برخی دیگر، جنبه محتوایی و خدماتی را. برخی رویکردی عام داشته و از تعبیر کلی استفاده کرده‌اند و برخی دیگر رویکردی خاص داشته و مصادیق جزئی را برشمرده‌اند. برخی تک عبارتی هستند و برخی دیگر چندعبارتی.

• **کنشگر باسواد:** اینکه چه کسی باید باسواد شود پرسش بسیار مهمی است که تعاریف در دوگان ارتباط‌گر-ارتباط‌گیر قابل انقسام‌اند. همان‌طور که پیش از این، به نقل از لوینگستون گفته شد، تعاریف «سواد رسانه‌ای» به مقوله پذیرش بیش از آفرینش می‌پردازند؛ این در حالی است که طبق جدول شماره یک، مقوله تولید و توزیع پیام در مقام ارتباط‌گری همان میزان اهمیت دارد که مقوله دریافت و درک پیام موضوعیت پیدا می‌کند. پیدایش رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی سبب شده است ارتباط تعاملی به سهولت تحقق یابد و همین، هر شخص را به یک رسانه بدل کرده است. بنابراین، به همان میزان که باید کاربران در دریافت پیام پخته عمل کنند، به همان میزان باید در تولید و توزیع نیز دقت لازم را داشته باشند.

از مجموع تحلیل، تطبیق و مقایسه‌ای که راجع به تعاریف ذکر شد، می‌توان جدول شماره ۲ را به عنوان جمع‌بندی معیارها و ملاک‌های مطرح شده در تعاریف ترسیم کرد:

جدول ۲: بررسی مقایسه‌ای تعاریف سواد مجازی

ملاک و معیار	ابعاد و مؤلفه‌ها
ماهیت سواد	دانشی-مهارتی
رویکرد سواد	سلب-ایجاب
موضوع سواد	فناورانه-محتوایی عام‌گرا-خاص‌گرا تک‌عبارتی-چندعبارتی
کنشگر باسواد	ارتباط‌گر-ارتباط‌گیر

۳.۱. همگرایی

نصراللهی (۱۳۹۹: ۲۳) در بررسی مقایسه‌ای خویش درباره تعاریف همگرایی در علم ارتباطات، نهایتاً این تعریف را از «همگرایی ارتباطی» در عصر فضای مجازی پیش می‌نهد: فرآیند تقارب و یکپارچگی در ۱. عمل ارتباط (میان فرستنده و گیرنده)، ۲. ابزار ارتباط (میان رسانه‌های همگانی)، ۳. پیام ارتباط (میان دیداری و شنیداری)، ۴. سطوح ارتباط (میان ارتباط جمعی و غیرجمعی) و ۵. کارکرد ارتباط (میان ارشادی، اطلاع‌رسانی، آموزشی و سرگرمی) که ۶. بر اثر دیجیتالی شدن یکپارچگی بین سه زیرساخت نظام داده‌ها (فناوری اطلاعات)، ارتباطات دور و رسانه‌ها) در ۷. رسانه اینترنت به وقوع پیوسته است.

۲. مبانی نظری

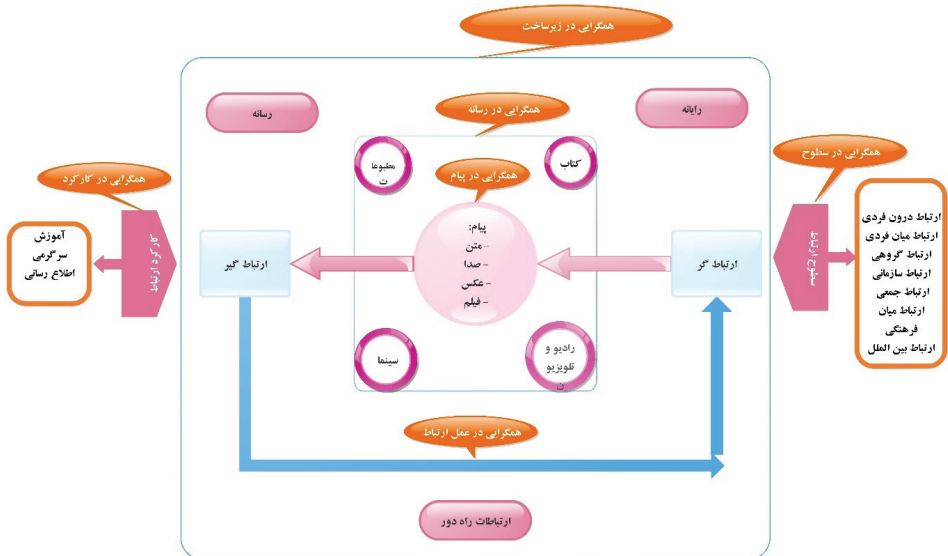
همگرایی در اینترنت، رهیافت نظری جدیدی در صورت‌بندی فضای مجازی است که می‌کوشد پدیده‌های نوظهور در این زیست‌بوم را توجیه و تبیین کند. این نقش، به‌ویژه از جهت بدیع بودن و متفاوت بودن این پدیده‌ها و حتی متضاد بودن آن با آنچه در رسانه‌های پیشین رؤیت‌پذیر بود، اهمیتی دوچندان دارد. مروری بر آثار علمی ناظر به همگرایی نشان می‌دهد با نوعی تشنگی و تفرق‌آرا مواجهیم. نگارنده در مقاله مستقلی، ضمن نشان دادن این تکثرآرا، ایده‌ای تحت عنوان «همگرایی ارتباطی جامع مجازی» (هاجم) را مطرح کرده است که در صدد است منظری جامع از این پدیده ارائه کند (نک: نصراللهی، ۱۳۹۹). همین رهیافت نظری، مبنای تحلیلی این مقاله قرار خواهد گرفت و بر اساس آن، باز مفهوم پردازی‌ای از اصطلاح «سواد مجازی» صورت می‌گیرد.

۱.۲. همگرایی ارتباطی جامع مجازی

الگوی «همگرایی ارتباطی جامع مجازی» (هاجم) (Comprehensive Communicative Cyber Convergence (۴C)) مبتنی بر منطقی ارتباطی، «همگرایی» را واژه‌ای بسیط،

تک بُعدی، تک لایه و حداقلی نمی‌داند؛ بلکه بر اساس مؤلفه‌ها و لایه‌های ارتباطی، آن را واژه‌ای پیچیده، چندبُعدی، چندلایه و حداکثری می‌پندارد. بر اساس تعریف اصطلاحی منتخب این مقاله که متخذ از الگوی نظری هاجم است، در فضای مجازی با چندین نوع همگرایی و تقارب بین پدیده‌های مختلف مواجهیم. این سطوح و ابعاد مختلف همگرایی را می‌توان در قالب شکل شماره یک مطرح کرد:

شکل ۱: الگوی همگرایی ارتباطی جامع مجازی

طبق این مدل، همگرایی و تقارب را در فضای مجازی می‌توان حداقل در شش بُعد ارتباطی مطرح کرد:

الف. عمل ارتباط (میان فرستنده و گیرنده)

همان‌طور که ساندت و یتربرگ گوشزد می‌کنند: «پژوهش‌های جدید درباره صنایع رسانه‌ای، مرتبط با از بین رفتن مرزهای میان تولید و دریافت در عصر دیجیتال و همگرایی است»

(Sundet & Ytreberg, 2009: 383)، مرزبندی میان ارتباط‌گر و ارتباط‌گیر در فضای مجازی، به ویژه در شبکه‌های اجتماعی، عملاً بی‌معنا است. هر شخص ارتباطی در این زیست‌بوم، هم‌زمان هم تولیدکننده و توزیع‌گر پیام است و هم دریافت‌کننده آن. آنچه به عنوان «ارتباط تعاملی» (Interactive Communication) یا «دوسویه» و حتی به شکل «چندسویه» معرفی می‌شود رمز تفوق و برتری فضای مجازی است که نوعی همگرایی میان فرستنده و گیرنده محسوب می‌شود. پس در عمل ارتباط، که فرستندگی و گیرندگی است، نوعی نزدیکی و تقارب دیده می‌شود. در این روند پیش‌بینی‌پذیر که مقترن بانسل‌های جدید فناوری در فضای مجازی، ارتباط از حالت فراگردی به فراگرد تراکنشی میل پیدا می‌کند در منزگاه تراکنش، عملاً تفکیک میان ارتباط‌گر و ارتباط‌گیر کم‌معنا بلکه بی‌معنا می‌شود.

ب. ابزار ارتباط (میان رسانه‌های همگانی)

آنچه در بخش چشمگیری از منابع از مفهوم «همگرایی» اراده می‌شود همین معنا از «همگرایی» است، یعنی نزدیک شدن رسانه‌های همگانی پیشین در زیست‌بوم فضای مجازی. در تشریح این نوع همگرایی گفته‌اند: «شبکه‌های رایانه‌ای مجموعه‌ای از رایانه‌ها هستند که در سطوح فیزیکی و منطقی به هم متصل‌اند. شبکه‌های رایانه‌ای، از جمله اینترنت، رسانه‌ای جدید را به وجود می‌آورند که در آن امکان به هم پیوستگی و یکی‌شدگی انواع رسانه‌ها، که سابقاً از هم جدا بوده‌اند، در قالب واحد ارسالی مشترک میسر می‌شود. شبکه‌های رایانه‌ای با کمک گرفتن از امکانات سایر رسانه‌ها، از جمله چاپ، رسانه‌های صوتی، تصویری و ارتباطات مبتنی بر صدا، امکان خلق اشکال جدید رسانه‌ای با ویژگی‌های جدید را فراهم می‌سازند» (لیورا و لیوینگستون، ۱۳۸۳: ۱۲۳). بنابراین، اینترنت به عنوان مهم‌ترین دستاورد و عامل جامعه‌اطلاعاتی، همه رسانه‌های دیگر را تحت تأثیر قرار

داده است. با توجه به تعریف رسانه‌های همگانی و انواع آن، می‌توان گفت اینترنت جامع تمام رسانه‌های پیش از خود است (نصراللهی، ۱۳۹۹).

ج. پیام ارتباط (میان دیداری و شنیداری)

ون دایک در صورت بندی خود از «همگرایی» یکی از سطوح یکپارچه را «انواع داده» معرفی می‌کند و در تبیین آن ترکیب و ادغام صدا، متن و تصویر را از مصادیق مهم «همگرایی» می‌داند (Van Dijk, 2006: 6, 7). سیورتنسن نیز «همگرایی» را «به‌کارگیری تمام اشکال محتوا» تعریف می‌کند (Syvertsen, 2003: 160). طبق الگوی «هاجم»، این نوع همگرایی، «همگرایی در انواع پیام» است. بر همین اساس، اتفاقی که در این اینترنت می‌افتد آن است که اشکال پیام، به صورت پیشرفته‌تر و متنوع‌تر به هم نزدیک می‌شوند و شاهد تلفیق و ترکیب پیچیده‌تری از آنها در پیام‌های انتقالی در رسانه اینترنت هستیم (نصراللهی، ۱۳۹۹).

د. سطوح ارتباط (میان ارتباط جمعی و غیرجمعی)

سنخ دیگری از همگرایی را می‌توان «همگرایی سطوح مختلف ارتباط» دانست. در علم ارتباطات برای ارتباط، سطوح مختلفی را تعریف کرده‌اند. این سطوح بر اساس اینکه ارتباط در کجا شکل می‌گیرد (میان افراد یا از طریق پخش امواج) یا اینکه تعداد مخاطبان چقدر است، از هم متمایز می‌شوند. بر این اساس، می‌توان ارتباط را دارای شقوق ذیل دانست: ۱. ارتباط درون فردی، ۲. ارتباط میان فردی، ۳. ارتباط گروهی، ۴. ارتباط جمعی (محسنیان راد، ۱۳۸۲: ۳۷۱). یکی از پیامدهای فناوری جدید این است که دیگر به سادگی مشخص نیست چه چیزی ارتباط جمعی است و چه چیزی ارتباط جمعی نیست. مرز میان ارتباط جمعی و دیگر اشکال ارتباط چندان روشن نیست (سورین و تانکارد، ۲۵: ۱۳۸۶). به بیان دیگر، بین سطوح ارتباطی

در اینترنت شاهد نوعی تقاریم. مثلاً در پیام‌رسان‌های اجتماعی در بخش فضای شخصی یا همان پیام‌های ذخیره، ارتباط درون فردی، در قسمت چت و گفت‌وگوی شخصی، ارتباط میان فردی، در گروه‌ها، ارتباطات گروهی و در کانال‌ها، ارتباطات جمعی رخ می‌دهد. این در حالی است که همه این سطوح در یک سکوی پلتفرم واحد تحقق یافته است (نصراللهی، ۱۳۹۹).

ه. کارکرد ارتباط (میان‌ارشادی، اطلاع‌رسانی، آموزشی و سرگرمی)

برای ارتباط، کارکردهای مختلفی برشمرده‌اند. یکی از محققانی که به طور جدی و مفصل به کارکردهای ارتباط پرداخته، هارولد لاسول (H. Lasswell)، محقق ارتباطات و استاد حقوق در دانشگاه ییل است. وی سه کارکرد «نظارت بر محیط»، «همبستگی اجتماعی» و «انتقال میراث فرهنگی» را برای مطبوعات و دیگر رسانه‌ها مطرح می‌کند (مهدی‌زاده، ۱۳۸۹: ۴۷، به نقل از: لاسول، ۱۳۸۳: ۵۹). دنیس مک‌کوایل نیز کارکردهای اجتماعی رسانه‌ها را به تفکیک چنین برمی‌شمرد: اطلاعات (information)، همبستگی (correlation)، تداوم (continuity)، سرگرمی (entertainment) و بسیج (Mcquail, 2006: 97-98). اگر پیش از این، سخن از مزیت‌های کارکردی هر یک از رسانه‌ها بود و ادعا می‌شد که مزیت کارکردی کتاب، مطبوعات و تلویزیون به ترتیب آموزش، اطلاع‌رسانی و سرگرمی است، اما در فضای مجازی عملاً همه این کارکردها به یکدیگر نزدیک می‌شود (نصراللهی، ۱۳۹۹).

و. زیرساخت ارتباط (یکپارچگی بین سه زیرساخت نظام داده‌ها (فناوری اطلاعات)،

ارتباطات دور و رسانه‌ها)

همان‌طور که ارنشا همگرایی میان فناوری اطلاعات، ارتباطات دور و رسانه را موجب وجود آمدن انقلاب در شیوه جمع‌آوری، ذخیره و دستیابی اطلاعات می‌داند (Earnshaw & Vince, 2008: xxv) رمز این انقلاب دیجیتال در آن است که ضمن ایجاد تحول در

سه نظام داده‌ها، ارتباطات دور و رسانه‌ها موجب یکپارچگی و ارتباط تنگاتنگ این سه ساختار اساسی شده است. ون دایک در همین زمینه با مطرح کردن سه نوع انقلاب ارتباطی، انقلاب سوم را «انقلاب دیجیتال» نامیده و مشخصه اصلی اش را، معرفی حافظه مصنوعی دیجیتال و ارسال و بازتولید دیجیتال می‌داند. او مهم‌ترین تغییر ساختاری در این انقلاب را یکپارچگی (integration) ارتباطات دور، ارتباطات داده‌ای و ارتباطات جمعی در رسانه واحد تعریف می‌کند (Van Dijk, 2006: 6). در این پژوهش، عنوان «همگرایی زیرساختی» برای این نوع تقارب و نزدیکی انتخاب شده، چرا که سه نوع فناوری پایه با هم یکپارچه شده‌اند (نصراللهی، ۱۳۹۹).

۳. مفهوم پردازی سواد مجازی همگرا

حال به مسئله اصلی این مقاله می‌رسیم که با توجه به متمایز بودن اینترنت و فضای مجازی، سواد متناظر با آن نیز متمایز است؟ آیا «سواد مجازی» امری مشابه با «سواد رسانه‌ای» است یا تفاوت‌های ماهوی جدی در این حوزه وجود دارد؟ دلالت‌های برآمده از رهیافت نظری «همگرایی ارتباطی جامع مجازی» بر سواد مجازی همگرا چیست؟ آیا می‌توان مقوله‌ای جدید تحت عنوان «سواد مجازی همگرا» تعریف کرد؟ به نظر می‌رسد رهیافت نظری «همگرایی ارتباطی جامع مجازی» دلالت‌های جدی بر مفهوم پردازی «سواد مجازی» دارد، به طوری که آن را مقوله‌ای تا حدی متفاوت و متمایز از سواد رسانه‌ای کلاسیک می‌کند و می‌توان مفهوم جدیدی تحت عنوان «سواد مجازی همگرا» (convergent cyber literacy) تعریف کرد. در ادامه به این ابعاد تمایز می‌پردازیم:

۱.۳. همگرایی در کنشگری (عمل ارتباط)

در حالی که طبق گفته لیوینگستون، «اکثر تعاریف سواد رسانه‌ای به پذیرش (reception) می‌پردازند تا آفرینش (Livingstone & Van Der Graaf, 2010: ۱) نقل در: محسنیان

راد، ۱۳۹۹: ۹۵۷) و به نوعی سواد رسانه‌ای بیشتر در مقام ارتباط‌گیری مطرح می‌شود تا ارتباط‌گیری و بخش اعظمی از ادبیات تولید شده ناظر به دانش‌ها و مهارت‌های دریافت پیام و تأثیرپذیری در آن است، با توجه به پدیده همگرایی در کنشگری که ناظر به ایفای نقش هم‌زمان ارتباط‌گیری و ارتباط‌گیری است، در اینجا با تحول عمیقی در سواد مجازی مواجهیم و آن اینکه همسان و هم‌تراز با مقوله پذیرش پیام، آفرینش پیام نیز مهم و اساسی است. از باب نمونه، رشد فزاینده شایعه‌پراکنی از طریق شبکه‌های اجتماعی، کاملاً مرتبط با کمبود و خلأ سواد مجازی کاربران است، به گونه‌ای که کنش بازنشر یک پیام بدون تحقیق و بررسی صحت و سقم آن، از فعالیت‌های روزمره کاربران، به ویژه کاربران ایرانی، است و همین عمل ساده شخصی می‌تواند موجی از شایعات هراسنده و تشویش‌کننده جامعه ایجاد کند یا تمایل فزاینده اشخاص به دیده شدن و جذب و نگه‌داشت پیرو (فالوور) و عضو با اغراض روان‌شناختی، فرهنگی، اقتصادی و حتی سیاسی سبب می‌شود در تولید و توزیع پیام، غیرعقلانی و غیرمعتدلانه عمل کنند و تن به ارسال هر نوع پیامی، ولو مضر به حال خود و جامعه، بدهند.

چنان‌که گذشت، در بسیاری از تعاریف «سواد مجازی»، برخلاف تعاریف «سواد رسانه‌ای»، توجهی همسان به نقش ارتباط‌گیری در کنار ارتباط‌گیری وجود دارد. به بیان دیگر، به دلیل تراکنشی شدن ارتباط در شبکه‌ها و رسانه‌های اجتماعی و رشد فزاینده ارتباط تعاملی در این اکوسیستم، کاربر فضای مجازی به همان میزان که باید در دریافت و درک پیام پخته و حساب شده عمل کند، باید در تولید و توزیع پیام نیز دانش و مهارت لازم را کسب کند. این دغدغه در آینده تا بدانجا پیش می‌رود که چه بسا، دانش‌ها و مهارت‌های حوزه ارتباط‌گری ثقل اصلی را به خود اختصاص دهد، چراکه نقش فعال کاربران اساساً در این حوزه تعریف می‌شود.

۲.۳. همگرایی در رویکرد (ایجاب- سلب)

اقتضای همگرایی در کنشگری سواد مجازی، همگرایی در رویکرد این نوع سواد هم هست. زمانی که شخص با سواد در سپهر فضای مجازی، به کسی اطلاق می‌شود که هم پیام‌های دریافت شده را خوب فهم و حلاجی کند و هم پیام‌های ارسالی مناسب و مفیدی را تولید و توزیع کند، بدان معنا است که هم باید سالب دریافت پیام‌های مخرب و ناقد آنها در مقام ارتباط‌گیری باشد و هم موجب ارسال پیام‌های مفید در مقام ارتباط‌گیری. بنابراین، در سواد مجازی هم رویکرد سلبی مهم است و هم رویکرد ایجابی.

۳.۳. همگرایی در موضوع (زیست مجازی): سطوح، پیام، کارکرد و زیرساخت

به نظر می‌رسد با توجه به ترجیح رویکرد جامع زیست بومی و اکوسیستمی به فضای مجازی در مقابل رویکرد خاص ابزارنگر به آن در رهیافت همگرایی، در مؤلفه موضوع سواد مجازی نیز باید رویکرد جامع و همگرا در دوگان محتوایی-فناورانه در پیش گرفت و همچنین در دوراهی عام‌گرا-خاص‌گرا، به سمت رویکرد عام‌گرایی حرکت کرد. به بیان دیگر، از حیث موضوعی، سواد مجازی همگرا، سواد عام‌گرا و محتوایی-فناورانه است. توضیح بیشتر آنکه، در عصر فضای مجازی به کسی «باسواد» اطلاق می‌شود که اولاً در سطوح مختلف کنشگری ارتباطی خویش با سواد و پخته عمل کند. این یعنی: ۱. هم در ارتباط میان فردی، هم ارتباط گروهی، هم ارتباط سازمانی، هم ارتباط عمومی و هم ارتباط جمعی و اجتماعی درست و باقاعده عمل کند. البته این پختگی در سطوح کلان اهمیتی دوچندان دارد؛ ۲. چه در مقام ارتباط‌گیر و چه در مقام ارتباط‌گر، سواد کار با انواع پیام اعم از متن، صوت و تصویر را داشته باشد. این یعنی در شبکه‌ها و پیام‌رسان‌های اجتماعی مختلف، اعم از متن‌محور (مانند توییتر یا وی‌استی)، صوت‌محور (مانند کلاب‌هاوس) و تصویرمحور (مانند اینستاگرام یا روبینو) متبحرانه عمل

کند؛ ۳. جامعیت کارکردی را در زیست مجازی اش سرلوحه کنشگری قرار دهد. این یعنی فرد با سواد مجازی، در زندگی مجازی اش، کارکردهای متنوعی از این امکان را برای خود ایجاد کرده است؛ یعنی هم‌زمان در این سپهر جدید هم می‌آموزد، هم مطلع می‌شود، هم تفریح می‌کند و هم رشد می‌یابد. بنابراین، اگر کسی فقط و منحصرأدر فضای مجازی تفریح کند کم سواد تلقی می‌شود؛ ۴. با سواد مجازی کسی است که در عین آنکه در حوزه محتوا (سطوح، پیام و کارکرد) با سواد و بلوغ یافته است، در حوزه زیرساخت نیز دانش و مهارت ضمنی داشته باشد. چنین فردی باید کار با دوربین، ولو دوربین تلفن همراه، را بلد باشد، شیوه نصب نرم‌افزار و سیستم عامل و همچنین طریقه فعال‌سازی اینترنت و مودم را بداند و در نهایت فهمی کلی از سازوکار زیرساختی شبکه جهانی اینترنت داشته باشد.

بنابراین، می‌توان گفت سواد مجازی، سواد عام‌گرای محتوایی (سطوح، پیام و کارکرد) - فنی (زیرساختی) است.

۳.۴. همگرایی در ابزار (رسانه)

همان‌طور که گفته شد، امتداد بلکه دگردیسی رسانه‌های پیشین، رویه و سویه مهم و مرسوم در عصر فضای مجازی است. به بیان دیگر، فضای مجازی جامع تمام رسانه‌های پیش از خود است. کتاب الکترونیکی و صوتی، روزنامه دیجیتال، سینمای آنلاین، پادکست‌های صوتی و تلویزیونی اینترنتی، نمونه‌هایی از این پدیده هستند. این یعنی فرد با سواد مجازی باید فرد با سواد رسانه‌ای باشد. یعنی تمام ملزومات و اقتضات سواد رسانه‌ای در سواد مجازی هم مدخلیت دارد؛ چراکه تمام رسانه‌ها در فضای مجازی امتداد دارند و بقای حیات می‌یابند. آنچه از سواد رسانه‌ای در مواجهه با کتاب مهم است، در مواجهه با کتاب الکترونیکی هم مهم است. آنچه در سواد رسانه‌ای در حوزه مصرف تلویزیونی مدخلیت دارد، در حوزه استفاده از تلویزیون اینترنتی هم مهم است.

۵.۳. همگرایی در ماهیت

در نهایت، باید گفت چون جنس مصرف فضای مجازی، جنس زیست بومی و اکوسیستمی است، یعنی بیش از آنکه استفاده از ابزار و مصرف آن باشد، زندگی در زیست جهان و بستر جدیدی است، لذا همه حیثیات انسانی در زندگی را شامل می‌شود. در زندگی مجازی، هم بینش انسان درگیر است، هم گرایش او، و هم کنش او. به بیان دیگر، انسان در فضای مجازی، هم فکر می‌کند، هم هیجان زده می‌شود و هم عمل می‌کند. بنابراین، زمانی که از سواد مجازی سخن به میان می‌آید نوعی بلوغ و توانمندی در تمامی این ساحات انسانی است. سواد مجازی، هم از جنس دانش است و هم از جنس مهارت، و لازم است هر دوی اینها در انسان جوینده سواد مجازی تقویت شود.

جمع بندی

از مجموع آنچه متأثر از گفتمان علمی همگرایی در عصر فضای مجازی، به ویژه با خوانش «همگرایی ارتباطی جامع مجازی (هاجم)» گفته شد، می‌توان نتیجه گرفت که در گذر از سواد رسانه‌ای به سواد مجازی با شیفت پارادایمیک نظری مواجهیم، تا آنجا که می‌توان گفت ادبیات سنتی نظری و عملی سواد رسانه‌ای برای زیست سالم و مفید کاربران فضای مجازی کافی نیست. لذا کوشیدیم متأثر از ادبیات نظری همگرایی ارتباطی جامع مجازی، اصطلاح «سواد مجازی همگرا» را مفهوم پردازی کنیم و بنیان‌های نظری اش را نشان دهیم. با توجه به دوگان‌های برآمده از تعاریف این حوزه که شامل:

- ماهیت سواد: دانشی-مهارتی
- رویکرد سواد: سلب-ایجاب
- موضوع سواد: فناورانه-محتوایی و عام‌گرا-خاص‌گرا و تک‌عبارتی-چندعبارتی
- کنشگر با سواد: ارتباط‌گر-ارتباط‌گیر

است، سواد مجازی همگرا، سواد جامع و فراگیر است. یعنی در اکثر دوگان‌ها باید جمع میان طرفین را مبنای تعریف قرار داد. لذا سواد مجازی همگرا:

- از حیث ماهیت، هم دانشی است و هم مهارتی
  - از حیث رویکرد، هم سلبی است و هم ایجابی
  - از حیث موضوع، هم فناورانه است و هم محتوایی
  - از حیث کنشگر نیز هم از جنس ارتباط‌گری است و هم ارتباط‌گیری.
- فقط در یک جا ذیل موضوع، رویکرد عام‌گرا بر خاص‌گرا ترجیح دارد که آن هم با توجه به اعم بودن اولی، عملاً شامل دومی هم می‌شود.

بر همین اساس می‌توان این تعریف را برای «سواد مجازی همگرا» پیشنهاد کرد: دانش و مهارت همگرای ارتباط‌گری-ارتباط‌گیری در سطوح مختلف و با کارکردهای گوناگون ارتباطی در جهت تولید-توزیع و دریافت-فهم پیام‌های مناسب و استفاده صحیح از فناوری‌های ارتباطی-اطلاعاتی در عصر فضای مجازی بر اساس آنچه از مفهوم‌پردازی مذکور صورت گرفت، نظام ترویج سواد رسانه‌ای در کشور در عصر فضای مجازی باید به امور ذیل توجه کند:

- ضرورت اتخاذ رویکرد جامع و شامل در آموزش سواد رسانه‌ای
- توجه همسان به نقش ارتباط‌گری و ارتباط‌گیری کاربران فضای مجازی
- توجه همسان به الگوی رفتاری سلبی و ایجابی کاربران در زیست مجازی
- توجه همسان به ارتقای فهم نظری کاربران در کنار مهارت‌های عملی آنها در زندگی مجازی
- پیام مناسب، ناظر به جنبه نرم‌افزاری و محتوایی است که افراد پیام‌های غیرمضر بلکه مفید را تولید، توزیع و دریافت کنند.
- استفاده صحیح، ناظر به جنبه سخت‌افزاری و زیرساختی است که افراد ارتباطی امن و ایمن داشته باشند که حافظ حریم خصوصی‌شان باشد.

منابع

- باکینگهام، دیوید (۱۳۸۹). آموزش رسانه‌ای؛ یادگیری، سواد رسانه‌ای و فرهنگ معاصر، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- سورین، ورنر؛ تانکار، جیمز (۱۳۸۶). نظریه‌های ارتباطات، ترجمه: علی رضادهقان، تهران: دانشگاه تهران.
- عاملی، سعیدرضا (۱۳۹۳)، «عاملی: ۷۵ درصد کاربران ایرانی فقط می‌توانند سرچ کنند؛ ارتقای سواد اینترنتی الزامی است»، در: www.mehrnews.com/news/2393595
- عاملی، سعیدرضا؛ محسنی آهوئی، ابراهیم (۱۳۹۸). اینترنت و سواد مجازی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- لیورا، لیه؛ لیوینگستون، سونیا (۱۳۸۳). «رسانه‌های نوین جهانی و سیاست‌گذاری ارتباطات: نقش دولت در قرن بیست و یکم»، ترجمه: لیدا کاووسی، در: رسانه، ش ۵۸، ص ۱۲۱-۱۶۸.
- محسنیان راد، مهدی (۱۳۸۲). ارتباط‌شناسی، تهران: سروش.
- محسنیان راد، مهدی (۱۳۹۹). رسانه‌شناسی، تهران: سمت.
- مهدی‌زاده، سید محمد (۱۳۸۹). نظریه‌های رسانه: اندیشه‌های رایج و دیدگاه‌های انتقادی، تهران: سروش.
- نصراللهی، محمدصادق (۱۳۹۹). «چالش مفهومی همگرایی در عصر دیجیتال؛ مفهوم‌پردازی «همگرایی ارتباطی جامع مجازی»»، در: رسانه و فرهنگ، س ۱۰، ش ۲، ص ۱-۲۷.
- Ameli, S. (2013), "Ameli: 75% of Iranian users can only search; It is necessary to improve Internet literacy. At: www.mehrnews.com/news/2393595 (In Persian).
- Ameli, S.; Mohseni Ahoyi, I. (2018). Internet and Virtual Literacy, Tehran: Research Institute of Culture, Art and Communication. (In Persian).
- Baran, Stanley j. (2011). Introduction to Mass Communication Media Literacy and Culture, New York: McGraw-Hill.
- Beauchamp, Susan R.; Stanley, J. Baran (2020). Introduction to Human Communication: Perception Meaning and Identity, New York: Oxford University Press.
- Buckingham, David (2010) Media education: Learning, literacy and contemporary culture. Traslated by Hosein Sarfaraz. Tehran: Imam Sadiq University (AS) (In Persian).
- Christ, W. G.; Potter, W. J. (1998). Special Issue on Media Literacy, in: Journal of Communication, 48 (1).

- Chung, A. M.; Gill, Bond I.; O'Byrne, I. (2017). Web Literacy 2.0. Repéré à: <https://mozilla.github.io/content/web-lit-whitepaper>.
- Earnshaw, Rae; Vince, John (Eds.) (2008). Digital Convergence, Libraries of the Future, London: Springer.
- Fabbro, E. (2009). "Information Literacy", In: Encyclopedia of Distance Learning, Second Edition, IGI Global, pp. 1178-1182.
- Fuji, K.; Yoshida, F. (2015). "Mobile Phone-Related Behaviors and Problems in Japan", In: Z. Yan, Encyclopedia of Mobile Phone Behavior, Hershey: IGI Global, pp. 1079-1088.
- Gilster, P. (1997). Digital literacy, New York: Wiley Computer Pub.
- Gurak, L. j. (2003). Cyberliteracy: Navigating the Internet with Awareness, London: Yale University Press.
- Halvorsen, A. (2009). "Social Networking Sites and Critical Language Learning", In: Social Computing: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications, IGI Global, pp. 1061-1082.
- Jones, B.; Flannigan, S. L. (2006). "Connecting the Digital Dots: Literacy of the 21st Century", in: Educause Quarterly, 29 (2): 8-10.
- Julien, H. (2014). "Digital Literacy", in: Encyclopedia of Information Science and Technology, Third Edition, IGI Global Publication.
- Julien, Heidi (2015). "Digital Literacy in Mehdi Khosrow-pour", in: Encyclopedia of Information Science and Technology, Third Edition, PA: Information Science Reference, pp 2141-2148.
- Liora, L. & Livingston, S. (2013). "New global media and communication policy: the role of the government in the 21st century", translated by: Lida Kavossi, in: Media, Vol. 58, pp. 121-168. (In Persian).
- Mahdizadeh, M. (2009). Media Theories: Popular Thoughts and Critical Perspectives, Tehran: Soroush. (In Persian).
- Mohsenian Rad, M. (2012). Communicology, Tehran: Soroush. (In Persian).
- Mohsenian Rad, M. (2019). Medialogy, Tehran: Samt. (In Persian).
- Nasrollahi, M. (2021). The Conceptual Challenge of Convergence in the Digital Age; Conceptualization of "Comprehensive Communicative Cyber Convergence". Interdisciplinary Studies in Media and Culture, 10(2), 299-325. doi: 10.30465/ismc.2021.32735.2259 (In Persian).
- Severin, W. & Tankard, J. (2016) Communication theories, translated by: Alireza Dehghan. Tehran: University of Tehran. (In Persian).